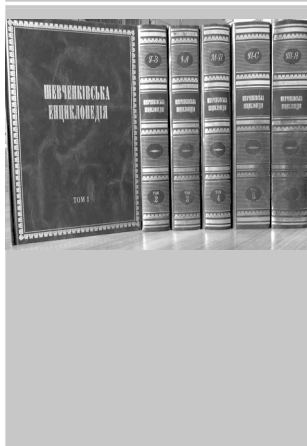

Рецензії

ВЕРШИННЕ ДОСЯГНЕННЯ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА

Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін. – Т.1. – К., 2012. – 744 с.; т. 2, 2012. – 760 с.; т. 3, 2013. – 888 с.; т. 4, 2013. – 808 с.; т. 5, 2015. – 1040 с.; т. 6, 2015. – 1120 с.

Постать геніального українського письменника й художника має понад півторастолітню історію вивчення та інтерпретації. Про Т. Шевченка написано в тисячі разів більше від його доробку. У світі поставлено понад 1200 пам'ятників поетові – найбільшу кількість із-поміж усіх ушанованих у такий спосіб діячів літератури й культури нашої планети.

До 200-ліття класика колектив Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка та широке коло авторів з інших наукових установ НАН України (Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інституту історії, Інституту української мови, Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича), профільних академій, університетів, організацій, музеїв, бібліотек підготували "Шевченківську енциклопедію" в шести томах, що опубліковані у 2012–2015 рр. на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою "Українська книга" (наклад кожного тому – дві тисячі примірників). Керівник проекту "Шевченківська енциклопедія" Валерія Смілянська; вона ж редактор 1-го, 3-го томів; редактори томів 2-го, 4-го – Олександр Боронь, 5-го – Валерія Смілянська та Олександр Боронь, 6-го – Валерія Смілянська та Ніна Чамата.

"Шевченківська енциклопедія" – фундаментальний дослідницький і довідковий проект, із якого постає цілісний образ великого українця, геніального письменника й митця. Структурувати цей образ можна за низкою ознак: Шевченко як документ (біографія); Шевченко-поет; Шевченко-прозаїк, драматург; Шевченко-художник; Шевченко як міф; Шевченко як символ;

Шевченко як пам'ять; Шевченко і Україна; Шевченко і світ; Шевченко і шевченкознавці тощо. Кожний аспект у "ШЕ" висвітлено на широкій фактографічній базі із застосуванням плюралістичних методологічних підходів, що дало змогу вперше системно розкрити всі етапи життєдіяльності, лаконічно за формою й монографічно за суттю проаналізувати твори митця.

У "ШЕ" викладено "основні відомості про життя, творчість і особистість Тараса Шевченка, його епоху та оточення, місце в національній та світовій культурі, підсумовано понад півторастолітній досвід вивчення всіх аспектів шевченкіани в українському та зарубіжному шевченкознавстві" (з однотипних анотацій до всіх томів). Автори ретельно опрацювали всю літературну, мистецьку й епістолярну спадщину класика, дотичні до його особи документи, мемуари; висвітлені основні атрибути вшанування пам'яті Шевченка (пам'ятники, меморіальні дошки й музеї), твори літератури й мистецтва, що інтерпретують його постать і спадщину, а також особи з його оточення, родичі, письменники, художники, скульптори, композитори, співаки, актори, перекладачі, літературознавці, фольклористи, мовознавці, краєзнавці – ті, хто досліджував і популяризував

творчий доробок, тернистий життєвий шлях Кобзаря. Нашому суспільству і світові запропоновано безпрецедентний проект осмислення й уславлення українського національного універсуму, унікально зреалізованого в постаті Тараса Шевченка. Перша скромна спроба такого проекту, своєрідної персональної енциклопедії, була здійснена в 1976 – 1977 рр., коли вийшов друком “Шевченківський словник” у двох томах. Нагадуємо про це, бо чимало задумів тодішніх науковців не були втілені в життя через ідеологічні догмати, цензуру й самоцензуру. Зрештою, уроки попередників у “ШЕ” враховано, горизонти осягнення феномена Т. Шевченка розширено, інтерпретаційні аспекти життєтворчості посутньо поглиблено. Можна сказати: нарешті здійснилася мрія не одного покоління шевченкознавців.

Вражають обсяги рецензованого видання, відповідно вміщено таку кількість статей: т. 1 – 1142, т. 2 – 1081, т. 3 – 1192, т. 4 – 816, т. 5 – 1046, т. 6 – 1030. Тексти щедро проілюстровано різними матеріалами: портретами, рисунками, пейзажними замальовками, кольоровими вклейками, титулами творів та наукових праць, періодичних видань тощо. На мою думку, формат деяких ілюстрацій замалий, наочно непрезентативний (особливо це стосується деяких рисунків, пейзажів Тараса Шевченка поза кольоровими вкладками). Мабуть, упорядники видання, дбаючи про повноту викладу текстового матеріалу, були обмежені в обсязі подачі ілюстрацій. Водночас тема “Шевченко-художник” розкрита у спеціальних виданнях – альбомах. Тут аж ніяк не обминути згадкою й такого оригінального фоліанта, як “Повернені Шевченківські раритети” (упорядкування, науковий опис колекції та примітки Сергія Гальченка й Наталі Лисенко, передмова Сергія Гальченка. – Дніпродзержинськ, 2010) з репродукціями робіт митця та присвячених йому, світлина рідних поета, його друзів, послідовників, дослідників, рукописних автографів, краєвидів тощо (усього 514 фотоілюстрацій).

У “ШЕ” послідовно застосовано принцип універсальності, утілений у системному викладі фактографії з методологічно багатою сучасною інтерпретаційною базою творчості класика; подано нові штрихи до розуміння спадщини національного генія, порушено чимало фахових та суспільно значущих проблем, які особливо гостро резонують в умовах кволого

державотворення та глобалізаційних процесів нівеляції культурних надбань.

У статті “Від редакційної колегії” зазначено: “Геній Тараса Шевченка протягом майже двох століть є символічним уособленням духовного образу України, пророчим прозрінням національного духу, явленого в художній і малярській творчості. Його голос і нині звучить в обороні української мови, культури і державної незалежності України” (т.1, с.5).

Вступний нарис академіка Івана Дзюби з публіцистичною назвою “Довіку насущний” містить короткий концепційний погляд на постать класика, його творчість і на тих, хто писав про нього. Від усіх найбільших світових поетів і митців Т. Шевченко, на думку І. Дзюби, відрізняється кількістю й різноманітністю модифікацій свого образу – стереотипів сприйняття, які випали на його долю, починаючи від того, для якого він сам дав привід, назвавши свою першу збірку поезій “Кобзар” (т.1, с.19). Автор передмови наголосив на тому, що мета “Шевченківської енциклопедії” – подати “вичерпний огляд і певний підсумок усіх тих знань про життя, діяльність і творчість Шевченка, що їх надбано зусиллями поколінь дослідників, а водночас показати і розвиток самого шевченкознавства як важливої і динамічної галузі літературної науки. Читач Енциклопедії побачить також воістину грандіозний зміст Шевченкового життя, неймовірний обсяг того, що пов’язане з його іменем і що так чи інакше тяжіє до нього” (с. 20).

Документальну основу життя і творчості Тараса Шевченка ґрунтовно опрацювали попередники, відтак автори енциклопедії врахували величезний досвід літопису генія, часто-густо відмовляючись од сумнівної гіпотетики на користь відомої точності чи майбутніх доказових уточнень. “ШЕ”, як і будь-яка інша – навіть загальна універсальна – енциклопедія, не може вичерпати всієї необхідної інформації чи такого аналізу, що міг би влаштувати кожного. Варто наголосити: у “ШЕ” запропоновано фактографічну та інтерпретаційну основу для пізнання геніального творчого феномену Т. Шевченка, його впливу на світогляд і менталітет українців, історію України, сучасний стан і перспективи в добу інформаційних технологій.

Важливим моментом біографії був викуп майбутнього митця з кріпацтва. Нарешті захитано міф про те, що саме росіяни спільно із царською родиною викупили

талановитого українського кріпака в пана Павла Енгельгардта. Автор відповідної статті Григорій Зленко зазначив: “Викуп Шевченка відбувся раніше, ніж царська родина збиралася оплатити портрет В. Жуковського” (т.1, с.648). Відомо, що до викупу долучилися передусім українці: художник Іван Сошенко родом із Богуслава; письменник Євген Гребінка родом із Пирятина; а також Василь Григорович – земляк Євгена Гребінки, конференц-секретар Імператорської академії мистецтв, якому Т. Шевченко згодом присвятив поему “Гайдамаки”; Олексій Венеціанов – син грека з Ніжина й українки, учитель І. Сошенка; Василь Жуковський – позашлюбний син туркени-полонянки; Карл Брюллов – нащадок французів-гугенотів... Проте стаття про викуп Т. Шевченка не містить повної інформації, протокольного, сказати б, плану; не розкрито психоемоційного стану поета й художника, його реакції на подію, з ним пов'язану. Очевидно, це зумовлено енциклопедичним стилем і прагненням “не переборщити”.

Залишається відкритою тема “Шевченко і Гоголь”. Юрій Барабаш, чий внесок у “ШЕ” один із найповніших, Миколу Гоголя означає так: “російський письменник, творчість якого становить російськомовне відгалуження укр. культури” (т. 2, с. 97). Чи не точніше: український російськомовний письменник? Дослідник констатував, що генії особисто не були знайомі. Підставою цього твердження стали епістолярні та щоденникові свідчення Тараса Шевченка, Григорія Данилевського й Осипа Бодяньського. Автор статті про Миколу Гоголя свідомо чи несвідомо обминув припущення Мечислава Гаска про те, що Гоголь і Шевченко зустрічалися (розвідка “У колі Шевченкових та Гоголевих друзів”, 1980). Мабуть, у цій статті така згадка була б не зайвою, навіть якщо міркування Мечислава Гаска розкритикували Леонід Большаков, Юрій Івакін у “Нотатках шевченкознавця” (1984), Валерія Смілянська.

Інтерпретації доробку митця в “ШЕ” властивий плюралізм, що, зрештою, організаційно-методологічно виправдане, відповідає духові часу, засвідчує значний інтелектуально-новаторський потенціал дослідників. Образ Тараса Шевченка крізь призму розуміння його творів стає виразнішим, повнішим, особливо у плані гуманістичної життєствердної парадигми самоідентифікації та національної ментальності. В осмисленні літературної спадщини класика велика роль належить

таким авторам індивідуальних монографій про нього, як Іван Дзюба, Валерія Смілянська, Юрій Барабаш, Ніна Чамата, Леся Генералюк, Володимир Мовчанюк, Олександр Боронь, Оксана Яковина та ін. Згадані та десятки інших авторів статей розкрили генезу, жанрову специфіку, семантику творів у різноманітних контекстах – життєвої самореалізації Тараса Шевченка, українського, європейського і світового літературного процесу. Повніше чи скромніше враховано контекст доби (суспільно-політичний, соціально-економічний, культурологічний складники).

Імпонує комплексний, синтетичний методологічний підхід до аналізу, що стосується змісту й форми творів, образів та їхнього функціонування в художньому макрокосмі національного буття та зарубіжній культурі. Деякі із цих статей не тільки інтерпретують конкретні твори поета, прозаїка, а й мають хоч і узагальнено-оглядовий, але концепційний характер. Ці статті за обсягом переважно виходять за межі жанру енциклопедичних, фактично є розлогими розвідками. Проте упорядники ставили за мету “кожен Шевченків твір розглянути монографічно – у смислових, стилістичних і мовних аспектах, з'ясувати особливості поетики” (т.1, с. 5), тому, очевидно, обсяги статей підпорядковано цій домінанті. Варто назвати деякі із цих принципово важливих для українського шевченкознавства розвідок та їхніх поважних авторів: “Екзистенційний вимір людини в літературній творчості Шевченка” Євгена Нахліка, “Елегія”, “Жанрова система поезії Шевченка” Миколи Бондаря, “Естетика Шевченка-поета” Романа Гром'яка – т. 2; “Лірика” Леоніда Новиченка, “Композиція лірики Шевченка” Ніни Чамати, “Композиція ліро-епосу Шевченка” Валерії Смілянської, “Композиція прози Шевченка” Олександра Бороня – т. 3; “Образи-концепти” колективу авторів – Роксани Харчук, Олександра Бороня, Ігора Юдкіна, Євгена Нахліка, Леоніда Ушкалова, Юрія Барабаша – т. 4; “Прототипи у літературній творчості Шевченка” Роксани Харчук, “Реалізм”, “Романтизм у літературній творчості Шевченка” Євгена Нахліка, “Сатира” Геннадія Ноги, “Символ” Миколи Бондаря, “Синтаксис поетичний Шевченка” Наталії Слухай, “Стиль поезії Тараса Шевченка” Дмитра Наливайка, “Строфіка” Наталії Костенко – т. 5; “Теми і мотиви поезії Шевченка” колективу авторів – Івана Дзюби, Юрія Барабаша, Василя Пахаренка,

Євгена Нахліка, Володимира Мовчанюка, Олександра Найдена, Олександра Бороня, Валерія Шевчука, Роксани Харчук, Тамари Гундорової – т. 6, с. 77-235 (як видно з обсягу, це фактично не стаття, а окрема монографія) та ін. Автори названих розвідок наприкінці, зазвичай, подають чималий список посутніх джерел та літератури, іноді щось переплутують (як, напр., авторство “Словника символів культури України” 2002 р. вид. приписано В. І. Кононенку – т. 5, с. 757) чи не враховують (скажімо, у переліку літератури до статті “Сон у літературній творчості Шевченка” (т. 5) не згадано публікації М. Сумцова “Сни Тараса Шевченка: До психології художньої творчості”, 1913 р.; у статті про Миколу Сумцова Ігор Михайлин подає назву праці – с. 1014). Назви деяких гасел, на мою думку, потребують уточнень (зокрема, “Демонологія шевченківська”, т. 2, с. 299). Поет не творив демонології, яка є системою давніх традиційних уявлень, явищем народного світогляду. Та й термін “хutorянська культура” вразливий, неточний і не зовсім коректний (т. 6, с. 235 – щодо жінки, яка “втільює соціокультурний і нац. ідеал Шевченка, становить своєрідний візрєць хutorянської культури”).

Щодо теми “Шевченко і шевченкознавці”, то Іван Дзюба у згаданому вступному нарисі деякі акценти розставив, звернувши увагу й на тих, хто мав і має “алергію на Шевченка”. У “ШЕ” образ національного класика через образи його дослідників, інтерпретаторів, популяризаторів висвітлено досить повно й ретельно. На жаль, дехто із шевченкознавців залишився поза енциклопедією: скажімо, відомий літературознавець, педагог, фольклорист, лексикограф Іван Іванович Гурин – автор депонованої в 1990-і роки фундаментальної праці “Словник рим Т. Г.

Шевченка”, співавтор “Словника українських рим” (1978), збирач фольклору про поета і з його краю, ініціатор пам’ятників Кобзареві в декількох містах України.

У “ШЕ” всебічно висвітлено й талант Тараса Шевченка – маляра, академіка-графіка. У кожному томі подано кольорові вкладки (вклейки) репродукцій великого доробку класика і творів про нього – зразків образотворчого мистецтва, з яких постає яскравий образ велета української та світової культури.

Редакційну підготовку й виготовлення оригінал-макетів томів “ШЕ” здійснили працівники відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. У технічно складній і великій роботі допущено певні огріхи. До честі упорядників та редакторів, помічені помилки в першому-четвертому томах “ШЕ” уточнено й подано наприкінці 3-го, 4-го і 5-го томів. У 1-му томі вміщено “Додаток. Опис книжкам, що належали Т. Г. Шевченку”.

На завершення короткого огляду не зайве нагадати проникливі слова Євгена Маланюка: “Між генієм і сучасністю завше колізія. Геній дає всього себе, але сучасність бере від нього те, що здужає взяти. Це стосується як окремих людей, так і поколінь, як суспільства, так і певної доби, її прагнень, її духу”.

“Шевченківська енциклопедія” засвідчує: наші сучасники-шевшенкознавці, неупереджені дослідники багато взяли від класика, створивши монументальний образ “довіку насущного” генія. Складний, багатоаспектний фундаментальний проект у шести томах – вершинне досягнення шевченкознавства, своєрідне наукове подвижництво, що заслуговує гідного поцінування й пошанування.

Микола Дмитренко
м. Київ

Отримано 8 лютого 2016 р.